

Samovaritee joomise traditsioon Mustvee valla vanausuliste külates

Lisa 2

Kes on vanausulised? Kogu maailmas elavat kokku ligi 6 miljonit vanausulist Eestis, Lätis, Leedus, Ukrainas, Poolas, Rumeenias, Bulgaarias, Lõuna-Ameerikas, Hiinas, Kanadas, Austraalias ning Venemaa erinevates piirkondades.

Peipsiveerde tulid esimesed vanausulised 17. sajandi teisel poolel peamiselt Novgorodist, Vitebskist, Tverist, Pihkvast.

Kes on vanausulised? Vikipeediast võime lugeda: „Vene õigeusu kiriku jumalateenistusi viidi kuni 17. sajandini läbi kõrvuti Konstantinoopoli ja Jeruusalemma liturgilise korra järgi. 1652. aastal algatas Moskva ja kogu Venemaa patriarh Nikon reformid, mis olid suunatud rituaalide ja doktriinide vastavusse viimisele Konstantinoopoli emakirikuga. Samas oli Konstantinoopoli õigeusu kiriku liturgia vahepeal muutunud. Teda toetas Moskva tsaar Aleksei I. Tsaar ja patriarh kutsusid abiks mitmeid välismaiseid nõuandjaid (eeskätt Kreeka ja Ukraina alade uniaadikiriku vaimulikke) ning toetusid osalt ka oma isiklikule maitsele“.

Venemaal algatas 1652. aastal patriarh Nikon õigeusu kiriku reformi, mida kaugeltki kõik õigeusulised ei pooldanud. Nende arvamusel oli tegu röövellikkusega, muistsel pärandil püsiva kristliku autoriteedi hülgamisega.

Üksikasjades seisnesid Nikoni muudatused järgmises:

õigeuskliku kahe sõrmega ristimärgi tegemise asemel tehti „ladinlik“ kolmesõrmeline;

Jeesuse nimi kirjutati kujul Исус, mitte Иисус, nagu kirjutati vanasti;

ristimise, laulatus ja pühakoja õnnistamise ajal käidi vastupäeva, mitte päripäeva;

lihtsustati matuse- ja ristimiserituaale;

usutunnistusest „И в Духа Святаго Господа Истиннаго и Животворящаго“ jäeti välja sõna „Истиннаго“ ’õige’;

vanaslaavikeelseid kirikuraamatuid hakati kirillitsast ümber kirjutama;

ühehääelse unisooni laulmise asemel tuli mitmehääline poolamõjuline koorilaul.

Sügavalt õigeuskliku inimeste jaoks oli reform liiga karm, selle tõttu õigeusu kogukonnad lõhenesid. Ühed olid reformidega nõus ja läksid isevalitseja Nikoni poolele, teised aga ei võtnud õigeusu kiriku reformi vastu, sest arvasid, et see reedaks Jumalat ja tema õpetust. Mittealluvaid õigeusklikke inimesi hakati karistama ja taga kiusama, neid süüdistati kiriku lõhkumises ja hakati nimetama raskolnikuteks. Et kaitsta omad peresid, pidid paljud Venemaalt põgenema ja otsima uue kodu.

Kõige vanem vanausuliste palvemaja ehitati Kükita külas 1730.aastal Novgorodi kaupmees Ameljan Nikitini eestvedamisel (vana küla nimi oli Nikitovka), väidetavalt koos kellegagi Moskva bojaaridest Morozovitest.

Ise elu, ise ilme. 1921. aastal kirjutab G. Vilbaste oma raamatus „Kodumaal rännates“: „Peipsiäärsed külad võib jagada kergesti kahte liiki: Eesti külad ja Vene külad. Neil on mõlemil oma iseloom, ise elu, ise ilme“.

Sõites praegu mööda neid tänavaid, kohtad harva inimesi, eriti talvisel perioodil, aga 100 aastat tagasi siin oli hoopis teine elu, millest jutustavad Vilbergi sõnalised illustratsioonid: „Venelaste külad on aga tüübilised tänavkülad, kus enam-vähem sirge tänav õigem tee mõlemile poolele koondatud tihedalt elumajad kõrvaliste hoonetega. Siin on nagu koguni teine ilm, teine maanurk, mis esiti otse võõrastav, sest teisel pool 10-kilomeetrilist metsa ei olnud midagi selle sarnast. Siin veab hobune sigurikoormat, siin müüb maamees pörsaid vankrilt, mille ümber on kogunenud hulk mehi, naisi rinnalastega, noori neiusid. Siin kaubeldakse, tingitakse. Tänaval uitavad kuked-kanad, siin jooksevad lapsed karjadena. Majad on enamasti puuehitused, akende ümber ja katuse servad kaunistatud saksiliste ja aukliste puuilustustega. Väga mitmesugused tänavpildid, mida ei näe mitte kodumaa külates“.

Varasemad Peipsiveere etnograafilised uurimused näitavad, et siinkandi inimesed lausa armastavad teed juua. Kostitada külalisi teega on siinamaani üks tähtsamatest traditsioonidest Peipsiveeres. Esimene asi on pakkuda kutsumata külalisele teed, alles seejärel hakatakse küsima ja juttu ajama. Hommik algas teejoomisega, see oli lausa kohustus, pärast seda tuli söömine. Oli komme juua teed enne sööki, söögi ajal ja pärast sööki.

Enne 19. sajandi algust kuulus teejoomise kultuur ainult aristokraatidele, hiljem hakkas see levima ka kaupmeeste peredes. Peipsiveerde jõudis teejoomise etikett koos esimeste kohalike kaupmeestega. E. Rihter kirjutas 1996. aastal etnograafilises töös „Kes ja kuidas elasid Eestimaal“: „Teejoomine on Peipsi vanausuliste toidukultuuri lahutamatu osa. See kuum jook, mis ilmus palju sajandeid tagasi, võitis tõeliselt kohalike inimeste südamed ja sai osaks nende igapäevaelust. Alkoholi vanausulised ei joonud. Teed jõid hommikul ja enne õhtusööki, õhtul kogunes kogu pere samovari ümber. 19. sajandi lõpus sai teest elanike seas hädavajalik jook. Teesordid valiti peenelt. Inimesed ise seletavad oma sõltuvust teest selle raviomadustega: mu ämm armastas teed väga, kui ta seda ei joo, jääb ta haigeks, ja kalatoit tekitab janu. Vanausuliste peredes oli palju lapsi, 7–14 last. Perekonnapeaks oli isa, äi ja ämm. Lapsi õpetati varakult tööle (karjakasvatus, jõukate talupoegade palgatöö), varajane sissetulek andis lastele iseseisvuse, usulised alused olid kindlalt kinni. Naised sünnitasid nii palju kordi, kui jumal andis.“

Marina Kuvaitseva raamat „Vanausuliste toidud“ põhineb suuresti Peipsiveere elanikega peetud jutuajamiste audiosalvestustel 1999.–2008. aastate etnograafiliste ekspeditsioonide käigus. Need vestlused käsitlesid vanausuliste igapäevast ja tavandilist söögitegemist ja ka teejoomist. Toon välja mõned meenutused.

Mustvee linna elanik Anna Morozova (sündinud 1951. aastal Raja külas) meenutab: „Tihti käisid Venemaalt sugulased külla ja nemad ei saanud meie elukorraldust mõista, et kuidas on see võimalik, et enne sööki juuakse teed. Kohe peale söömist nemad (Venemaal) teed ei joo, vaid tund-kaks hiljem. Aga siin kodudes võivad ka kohe teed juua... Kõigepealt kostitati teega. Mitte nii nagu tänapäeval, enne söövad, siis joovad teed. Aga vanasti istuti kohe samovari juurde, alles siis tuli söömine. Ei mindud laua taha enne, kui samovar sumisema, rääkima hakkas.“

Lukija Suvorova (sündinud 1954. aastal Raja külas) meenutab: „Isegi raskematel aegadel, kui oma perele ei olnud midagi süüa, külalisi võeti vastu sõnadega: „Kohe keedan teed, kohe saab tee lauale.“ Sest juhtus vahel, et polnud mitte midagi muud pakkuda. Elati nii, et polnudki teab mis varusid. Hea oli, kui keedusuhkrut oli, kuid tavaliselt oli pererahval ikka tee suhkruga, see oligi kostitus. Kutsumata külalistele pakuti kõigepealt ikka teed. Ja seejärel kutsutakse ka söögilauda ning pakutakse, mida kodus on, see oli nii, kui vastu lõunat külla tuldi. Selle üle eriti ei muretsenudki, kui midagi pakkuda polnud – mida kodus leidis, seda ka pakuti. Keedeti kõõmneteed, seda nimetati *gunba*’ks.“

Kaupmeeste teejoomise etikett oli uskumatult rikkalik, eriti tähtsamate külaliste vastuvõtul, perenaised tõstsid kõik söögid lauale, mis kodus olid (vanasõna „kõik mis on ahjus, tõsta lauale“).

Teejoomise ajal vahetasid mehed omavahel uudiseid, otsustasid partneritega äriasju, kirjutasid alla tähtsatele dokumentidele. Need kohtumised toimusid mitte ainult kodudes, vaid ka teemajades, mida oli igas kandis. Eriti palju joodi teed peale sauna või peale aiatõid, heas seltskonnas, peresündmustel, mõnikord lausa seitse tassi või isegi rohkem. Sellistel puhkudel oli vajalik, et käepärast oleks rätik, millega näolt higi pühkida.

Kükita vanausuliste palvela vastas seisab üks suur maja, mille ehtasid 1929. aastal vennad Malõševid, kelle perekonda siinkandis kõik teavad. Malõševid pärinesid kaupmeeste suguvõsast, nad olid vanausulised ja sügavalt usklikud inimesed. Noorem vend oli kaupmees Fjodor Malõšev, vanem vend aga Tiheda kooli muusikaõpetaja Kallistrat Malõšev. Nende maja külastas 100 aastat tagasi Kallistrati kolleeg Eesti Vene Haridus- ja Heategevusseltside Liidu instruktor S. Ratsevitš. Tänu tema kirjutatud mälestustele Malõševi maja külastusest on meil täna ettekujutus vanausuliste toidukultuurist 20. sajandi algusest.

Ratsevitš kirjeldas väga põnevalt Malõševite perekonna elu-olu ja teejoomise protsessi.

Et tolle aja atmosfääri teile edasi anda, tsiteerin Ratsevitšit:

„Niipea, kui ma ületasin tema maja läve, tundsin mugavates tubades kohe palvelikku vaikust, jõukatele vanausuliste majadele omast eemaldumist välismaailmast, graatsilist rahu.

Mõlema ruumi paremad nurgad, kus ma olin, olid hõivatud suurte ja väikeste ikoonidega, mida oli nii palju, et mul oli raske neid kokku lugeda. Ruumid olid lilli täis. Aknalauad täitsid pelargoonide, kaktuste ja hiina rooside potid. Põrandal olid palmid ja sidrunipuud. Mõned mulle võõrad igihaljad taimed riputasid oma pikki oksid suure laua küljes, mis oli kaetud pimestavalt valge linase laudlinaga. Laua keskel lebas hiiglaslik piibel.

Kui ma kohale jõudsin, kees laual heledaks poleeritud vasksamovar, mis tekitas mõningaid tabamatult peeneid helisid, mis sellesse hubasesse õhkkonda meeldivalt uppusid.

Perenaine tõi kiirelt tuppa pirukad, juustukoogid, kuklid, mõned küpsised ja serveeris mitut sorti moosi. Mõnus küpsetuslõhn kõditas nina, kõik nägi väga isuäratav välja. Ainuke asi, mis mind pisut hämmeldas, oli see, miks teelauda serveeriti, kuna mind kutsuti õhtusöögile. Arvasin, et Kalistrat Antonovitš eksis maiuse olemuse suhtes. Kõik oli väga maitsev, nii et ma ei olnud eriti nõrдинud, jõin mõnuga kaks klaasi teed ja proovisin kõike tõrgeteta ega keeldunud ennast täiendavalt ravimast.

Kujutage ette minu üllatust, kui külalislahke perenaine, eemaldanud teenõud ja kõik, mis teega kaasas oli, tõi kaussi aromaatselt kanapuljongi, praetud latika tatrapudruga ja jõhvikavahu vahukoorega... kõht oli juba täis.“

Teemajad olid vanasti igas Peipsimaa nurgas, need olid olulised toitlustus- ja ööbimiskohad.

Suuremate laatade ajal pakuti alati kõrtsides teed. Kaupmehed ja ametnikud sõlmisid seal kokkuleppeid ja suurte summade eest tehinguid, arutasid kaupade hindu ja lugesid uudiseid. Paljud teemajad muudeti öömajadeks.

Tee joomise eeliseid hindas isegi Napoleon Bonaparte, kes kandis samovari endaga kaasas 1812. aasta sõjakäigul Venemaa vastu. Kange tee aitas hoida sõjavaimu, ravis külmetust ja oli soodne seedimisele.